

Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, în seria *Bibliotheca historica Romaniae*, București, 1980, 312 p., cu planșe și hărți în text.

Lucrarea cunoscutului numismat moldovean, rod al unei cercetări îndelungate, este primul studiu de sinteză despre monedele care au circulat din secolul I î.e.n. — V e.n. la est de Carpați.

Pe baza criteriului cronologic, materialul este divizat în trei grupe: a) pînă în anul 106 e.n. (Cap. III); b) în sec. II—III e.n. (pînă la Aurelian) (Cap. IV); c) secolele IV—V (Cap. V); într-un capitol aparte sînt examinate falsurile și imitațiile de monede romane (Cap. VI).

Pentru a integra problemele circulației monetare la est de Carpați în problematica istoriei universale și a sprijini concluziile istorice ce rezultă din analiza tezaurelor și a descoperirilor izolate de pe teritoriul Moldovei, autorul a excerptat din literatura de specialitate, în vederea stabilirii de analogii, depozitele similare din Imperiul roman și cele *extra fines imperii*, unde schimbul de mărfuri se desfășura tot prin intermediul monedelor emise la Roma.

Pentru fiecare categorie de monede, V.M.B. a întocmit cîte un tabel sinoptic (I—XLI);

I. Tezaure de monede republicane (p. 32).

II. Monede romane republicane din descoperiri izolate (p. 33).

III. Repartizarea monedelor provenite din tezaure după data emisiunii (p. 35).

IV. Tezaure ce se încheie cu monede de la primii împărați romani (p. 45).

V. Tezaure cu compoziție asemănătoare, descoperite în Moldova și în alte regiuni (p. 48—49).

VI. Tezaure monetare ce se încheie cu emisiuni din perioada Vespasian—Nerva (p. 52—54).

VII. Descoperiri izolate din sec. I e.n. (p. 57).

VIII. Monede din sec. I e.n. descoperite în așezarea și în castrul roman de la Bărboși (p. 58).

IX. Tezaure descoperite în așezări (p. 59).

X. Eșalonarea cronologică a monedelor descoperite în așezarea de la Poiana (p. 62).

XI. Descoperiri de monede sigure, tezaure și piese izolate (p. 63).

XII. Monede descoperite în așezări dacice (p. 66—67).

XIII. Tezaure de denari ce se încheie cu emisiuni de la Hadrianus pînă la Antoninus Pius (p. 76—77).

XIV. Tezaure de denari ce se încheie cu monede de la Marcus Aurelius (p. 82—84).

XV. Tezaure de denari ce se încheie cu emisiuni de la Commodus (p. 88—90).

XVI. Tezaure de denari ce se încheie cu emisiuni de la Septimius Severus (p. 94—96).

XVII. Tezaur monetar ce se încheie în timpul lui Caracalla (p. 101).

XVIII. Tezaure de denari ce se încheie cu monede de la Elagabal sau Severus Alexander (nu Septimius Severus, cum figurează în lucrare, p. 104, probabil din cauza unei erori de tipar).

XIX. Monede *subaerate* din secolele II—III e.n. (p. 107).

XX—XXII. Tezaure ce se încheie cu monede din secolele II—III e.n., cu date incomplete (p. 107—108).

XXIII—XXXII. Tezaure monetare descoperite pe teritoriul imperiului și *extra fines imperii* a căror dată finală coincide cu a celor descoperite în Moldova (p. 110—118; 120—130; 132—154; 156—160; 162—166; 168—183).

XXXIII. Monede romane din secolele II—III. Descoperiri izolate din Moldova (p. 184—189).

XXXIV. Tezaure monetare descoperite în așezările din secolele II—III în Moldova (p. 190).

XXXV. Greutatea medie a monedelor provenite din tezaurele descoperite în Moldova (p. 191).

XXXVI. Monede descoperite izolat în așezarea de la Bărboși (p. 192).

XXXVII. Monede descoperite izolat în așezări din secolele II—III în Moldova (p. 194—195).

XXXVIII. Monede romane descoperite în necropolele din secolele II—III în Moldova (p. 196).

XXXIX. Monedele coloniilor din secolele II—III e.n. descoperite în Moldova (p. 198—200).

XL. Monede romane „barbarizate” din secolele II—III descoperite în Moldova (p. 205).

XLI. Descoperiri izolate de monede din secolele IV—V de pe teritoriul Moldovei (p. 208—209).

Pe planșele I—IV și XI sînt reproduse monede originale, imitații și hibride, pe pl. V—VII, XII—XV vasele în care au fost găsite tezaurele monetare, pe pl. VIII—IX, obiecte de factură romană pătrunse în Moldova, pe pl. X, tezaurul de vase de argint (de la Muncelul de Sus). Aria de răspîndire a diferitelor categorii de monede este prezentată pe pl. XVI—XXI (p. 298—303). Numărul localităților de pe hărți corespunde cu cel din *cataloagele descoperirilor monetare*: Anexa I, p. 251—290 și Anexa II, p. 291—297, întocmite cu deosebită acurie, pe baza informațiilor din literatură și unor cercetări în muzee, consemnîndu-se astfel și descoperiri inedite.

Pentru a scoate în evidență rolul monedei romane pe teritoriul Moldovei — 55 de descoperiri de emisiuni romane republicane și 292 de monede imperiale — V.M.B. dezbate amplu problemele legate de „comerțul roman la est de Carpați” (Cap. VII, p. 222—234). Ultimul capitol (VIII, p. 235—250), „Concluzii generale asupra monedei romane imperiale la est de Carpați”,

cuprinde și constatări cu privire la moneda romană republicană, depășindu-se astfel sfera limitată prin titlu.

Tezele și ipotezele autorului prezintă un deosebit interes pentru istoria economică a Moldovei; unele sînt incontestabile, altele pot fi considerate, deocamdată, doar păreri personale, ce vor putea fi confirmate sau infirmate de cercetările viitoare.

Indexul localităților se dovedește foarte util pentru cei care consultă lucrarea.

Multiplele izvoare (numismatice, literare, epigrafice și arheologice), confruntate cu literatura modernă, au fost supuse de autor unei minuțioase analize, lărgind sensibil sfera informațiilor noastre despre viața economică a Moldovei în antichitate.

Pe lângă numeroase constatări convingătoare, judicios argumentate, se găsesc însă și unele discutabile; dintre acestea semnalăm următoarele:

— La p. 31, V.M.B. afirmă că tezaurul de la Pîngărești (24) a început să fie acumulat între 82 și 61 î.e.n., iar cel de la Vlădiceni între 85—84 î.e.n.; dar, după cum rezultă din Anexa II, din primul au fost determinate doar 6 (p. 294/24), iar din al doilea 3 monede (p. 296/44), număr insuficient pentru a trage concluzii cu privire la perioada de acumulare a acestor depozite, risipite în mare parte.

— Din faptul că „aproape o treime din denarii secolului I î.e.n. au contramărci”, autorul deduce că „tezaurile de denari romani republicani din Moldova au pătruns în loturi mari și la un interval de timp destul de mare după data emisiunii monedei celei mai recente” (p. 38, vezi și p. 39—43). Acestei păreri i se pot aduce însă următoarele obiecții: a) chiar dacă acceptăm că aplicarea contramărcilor a avut drept scop „verificarea greutății”, nu se exclude posibilitatea aplicării lor scurt timp după punerea în circulație a monedelor, pentru a controla dacă rondela avea greutatea reglementară, așa înouit ele nu pot constitui un argument convingător pentru pătrunderea acestor denari în „a doua jumătate a secolului I î.e.n.” și, masiv, în secolul următor” (p. 235); b) confruntînd eşalonarea cronologică a monedelor din cinci depozite monetare, examinate de V.M.B. sub acest raport (descoperite la est de Carpați; p. 35), cu compoziția depozitelor din restul Daciei (vezi JNG, 17, 1967, p. 137—139; B. Mitrea, *Découvertes récentes de monnaies antiques et byzantines sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, în *Dacia*, N.S., 1958—1980), nu se constată deosebiri sensibile, procentul cel mai mare revenind emisiunilor din prima jumătate a secolului I î.e.n. Faptul că în Moldova cunoaștem numai un singur tezaur care se încheie în prima jumătate a secolului I î.e.n. nu implică pătrunderea pieselor la oîteva decenii după emiterie, ci vadește doar că această parte a Daciei s-a bucurat de o perioadă de pace în care nu se impunea îngroparea numerarului curent și că nici motive de ordin particular n-au dus la abandonarea unor averi mobile; c) în ceea ce privește descoperirile izolate, emise în a doua jumătate a secolului I î.e.n., ele sînt prea puține la număr pentru a putea fi concludente; dealtfel (la p. 34), au rămas în afara atenției autorului cele 10 piese datînd din sec. II pînă la mijlocul sec. I î.e.n., găsite în așezările de la Poiana și Răcătau (vezi Anexa I, p. 176/189, 277/194—195, 278/200; Anexa II, p. 294—295/28, 31, 32, 38).

Teoretic, pare acceptabil că teritoriul Moldovei să fi intrat mai târziu în contact cu comercianții care mînuiau denarul roman, dar, deocamdată, după părerea noastră, această teză nu își găsește argumente suficiente de convingătoare.

— Ștanța de la Pecica servea pentru emiterea de monede dacice schifate, nu „pentru denari romani republicani” (p. 39; pe lângă bibliografia citată, a se vedea și I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 88, 94).

— Părerea că monedele daco-getice și grecești „au jucat un rol economic incomparabil mai redus” decât cele romane (p. 235) este discutabilă, căci pentru această perioadă nu cunoaștem nici numărul populației și nici volumul schimburilor comerciale deservite de fiecare categorie de monede; de altfel, potrivit aprecierii demografilor, populația a înregistrat și în antichitate o sporire succesivă, ceea ce ar justifica o creștere proporțională a numărului descoperirilor. Dar, chiar făcînd abstracție de factorii demografici (numărul populației putea, temporar, să stagneze sau chiar să fie în regres în urma războaielor, a epidemiilor etc.), teza lui V.M.B. întîmpină dificultăți la o examinare mai atentă a descoperirilor monetare, aūt sub raport numeric, cît și sub raportul valorii nominalelor. După cum arată însuși autorul, din totalul de peste 4.000 de monede descoperite în Moldova (p. 42, 237), circa 2.700 sînt dacice și grecești, și numai 1.324 romane republicane (p. 236, of. și 30, 33). Or, perioada de circulație a celor două grupe este aproximativ aceeași, iar prima grupă se găsește în netă superioritate. Ascendenta ei crește prin faptul că ea cuprinde peste 40% tetradrahme și didrahme, nominale cu o valoare de circa patru, respectiv de două ori mai mare decât a denarului roman. Cantitatea de monede aflate în circulație din a doua jumătate a secolului III î.e.n. pînă în primele decenii ale sec. I î.e.n. depășește, așadar, cu mult, cuantumul denarilor republicani care au deservit schimbul în secolele I î.e.n. — I e.n.

— În sprijinul afirmației că „dacii au început să primească subsidii de la romani, în calitate de *foederati*, sub Augustus” (p. 70), V.M.B. trimite la *Res gestae divi Augusti*, 30. Textul inscripției fiind însă cu totul altfel interpretat de V. Pârvan, (*Getica*, p. 94—96, 733—734), C. Daicoviciu (*IstRom*, I, p. 289—293), R. Vulpe (*Studia Thracologica*, București, 1976, p. 130—140, 151—152) și H. Daicoviciu (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 112—119), ar fi fost necesară o motivare a acestei optici schimbate.

— Peste 90% din obiectele de lux importate în Dacia fiind găsite în cetăți sau așezări cvasi-urbane (vezi I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, în *BAR*, Supplementary Series, 1976, p. 164—212), se poate vorbi de „ampluarea unei cerințe de produse de lux” (p. 71), mai ales din partea militarilor și a aristocrației tribale. Numărul mare de amfore (I. Glodariu, *op. cit.*, p. 132—158) nu poate constitui un indiciu concludent în sensul opiniei formulate de V.M.B., deoarece servind ca recipiente ele vădesc doar cerința de alimente de import.

— V.M.B. reia discuția asupra cauzelor ce au dus la îngroparea tezaurilor în sec. I î.e.n. — I e.n., insistînd asupra discrepanței existente între numărul depozitelor care se încheie în sec. I î.e.n. față de cele din sec. I e.n. (p. 72—74). Concluzia la care ajunge autorul este interesantă, fenomenul s-ar putea explica însă, în egală măsură, prin cerința crescîndă pentru produse romane, datorită căreia negustorii aveau nevoie, în tranzacțiile lor,

de o cantitate mai mică de monede. Viteza de circulație a putut avea, de asemenea, anumite repercusiuni, făcând necesară o cantitate mai mică de bani pentru desfășurarea schimburilor.

— Indicațiile privind condițiile în care a fost descoperită moneda de la Bodeștii de Jos (SCN, I, 1957, p. 476/15) nu sugerează apartenența la un tezaur risipit (p. 256/36); aceeași observație este valabilă și pentru cele două monede găsite în ani diferiți, la oarecare distanță între ele, în așezarea carpică de la Borniș (p. 256/38).

— Constatarea lui V.M.B. că „sub efectul legii Gresham, denarul pre-severian a fost sustras circulației, acumulat în interiorul imperiului și îngropat în teritoriile populațiilor libere” (p. 201/2) are în vedere numai una din posibilități. Populațiile libere, care aveau relații de schimb cu comer-cianții romani și care primeau subsidii de la împărății Romei în sec. II e.n., erau de asemenea în situația de a acumula denarul pre-severian.

— În legătură cu observația lui V.M.B.: I. Winkler afirmă că „te-zaurul [de la Gherghina] avea cu siguranță 337 de monede” (p. 253/11), facem precizarea că autorul a confundat indicația noastră (JNG, 17, 1967, p. 146/59) privind numărul pieselor determinate cu efectivul total al tezau-rului (517), pe care noi l-am indicat. Reexaminând piesele descrise de C. Se-vereanu (BSNR, XIV, 1919, p. 47—138) am constatat că, de fapt, el a determinat 329 de monede romane republicane, nu 324 cum am arătat în JNG. Este regretabil că Severeanu n-a dat informații mai detaliate despre celelalte piese ale tezaurului, ci s-a rezumat la mențiunea că multe sînt foarte uzate (excepție făcînd numai cele ale lui Augustus) și că toate au un aspect „rugos-mat”, de pe urma contactului cu focul (C. Severeanu, *op. cit.*, p. 71).

— La Sascut s-au găsit numai două tezaure: unul la care se referă C. Moisil (BSNR, XI, 1914, p. 24/34 = V.M.B. 265/103), iar al doilea semnalat de C. Moisil (BSNR, XI, 1914, p. 57/49 = V.M.B. p. 96/49) și V. Pârvan (*ArchAnz*, 1914, col. 432—433). Tezaurul care figurează la V.M.B., p. 292/12, reproduce cifra tezaurului de la p. 265/103, aplicîndu-i-se însă datarea și bibliografia tezaurului de la p. 296/40. Dealtfel, aici autorul tri-mite la tezaurul de la p. 292/12, cu mențiunea „probabil același tezaur”, deși efectivul celor două tezaure nu coincide, el fiind, de fapt, 68 sau 69, nu 73.

Observațiile de mai sus și altele care s-ar putea face nu diminuează importanța în ansamblu a lucrării, care se recomandă prin amploarea mate-rialului informativ, competența cercetărilor și numeroasele idei personale ale autorului, dintre care relevăm în primul rînd cele referitoare la căile de pătrundere a denarului roman republican *extra fines imperii* și la rolul mo-nedei la populațiile libere. Multe dintre remarcile interesante ale autorului (de exemplu: „monedele barbare nu sînt semnalate decît în tezaure prove-nite din teritorii libere” (p. 100/6) sau „examinarea atentă a pieselor și luarea în considerare a contextului arheologic sînt absolut necesare pentru a evita confundarea falsurilor moderne cu originalele antice”) sesizează just probleme ce oferă teren pentru cercetări viitoare.

V.M.B. a reușit să supună unei analize critice izvoarele, precum și stu-diile din ultimele decenii și să ne prezinte situația economică a Moldovei în

sec. I î.e.n. — V e.n. așa cum se reflectă în descoperirile monetare, obiectele de import și izvoarele literare.

Această monografie, prima lucrare de sinteză despre circulația monetară la populația carpică, dezbătând în toată complexitatea ei problematica istoriei economice a ținutului dintre Carpați și Prut, pentru care izvoarele sînt foarte puține și uneori neconcludente, se dovedește indispensabilă pentru toți cei care se ocupă de istoria antică.

Scrisă într-o limbă de circulație universală, lucrarea are avantajul de a face accesibil unui cerc foarte larg de specialiști materialul numismatic din muzeele locale și din reviste greu accesibile.

Distinsul cercetător moldovean a reușit să deschidă perspective noi în studierea descoperirilor monetare, atît prin ineditul metodelor folosite, cît, mai ales, prin concluziile sale.

IUDITA WINKLER